

MPUTARA AHA OTUTU ỤMỤ NWOKE NA NSIRIHỤ NDI IGBO N'USORO AMUMAMỤ ASỤSỤ NCHEKE

Florence Uju Ibeh, Ph.D.

Department of Igbo, African and Communication Studies,
Nnamdi Azikiwe University, Awka Nigeria. P.M.B 5025

Email: uf.ibeh@unizik.edu.ng

Phone: 09072335977

Nchọcha a na-atụle mputara aha otutu ụmụ nwoke na nsirihụ ndị Igbo n'usoro amumamụ asụsụ ncheke. Asụsụ ncheke bụ amumamụ e keputara ọhụrụ ji nghota amụ asụsụ Aha otutu n'aka nke ọzọ putara aha mmadụ riiri onwe ya site n'echichi maọbụ nke ndị nwe mmadụ rinyere ya dị ka ha siri hụta onye ahụ. Ufodu ebumnobi nchọcha a bụ inye nkowa aha otutu, ichoputa ụdị aha otutu ụmụ nwoke dị iche iche, echiche dị n'aha otutu ndị ahụ na otu ha siri nweta maọbụ rie aha otutu ahụ. Nchọcha a bụ nke a gbasoro usoro nnyocha mee n'okpuru ọchịchị Idemili n'ot na saut dị na Steeti Anambara. A gbara ufodu ndị mmadụ ajuju ọnu ma tulekwa ihe ndị e dere n'ụdị isi okwu a maka nkwaado ihe a na-eke. Atụtụ nchọcha bụ atụtụ ndịna ncheke nke Lakoff na Johnson (1980) na atụtụ Njirimere nke Wittgenstein (1953). Ufodu ihe a choputara na ngwucha ihe omumụ a bụ na aha otutu ụmụ nwoke na-aza dị otutu, ufodu aha ka ha riiri maọbụ zaara onwe ha site n'echichi, ufodu buru nke ndị nwe onye ahụ riwere ya dị ka ndu ya siri di. Ozọ bụ na aha otutu ndị a niile na-enwe echiche na nghota so ya. A choputakwara na aha otutu na-enye aka ichikwa akparamagwa mmadụ tumadụ ndị e riri site ka ndu onye ahụ na-ebi siri di. Nchọcha a na-atu arọ ka ụmụ nwoke ruru ihe e ji mmadụ eme gaa n'ihu na-aza aha otutu di mma maka nchekwe akparamagwa di na ya.

Mmalite

N'ala Igbo, nwoke o bula tozuru ihe e ji nwoke eme na-enwe aha o na-aza n'abughị aha e nyere ya mgbe a muru ya. Aha bụ otu njirimara mmadụ. O putara ihe a na-akpo mmadụ, anumanu, osisi, ebe na ihe ndi ozọ ma ndi na-eku ume ma ndi anaghi eku ume n'uzo di iche iche. O bu ihe diwagara iche e ji ahuba mmadụ maobu ihe ndi ozọ ama. Ka o sila di, e nwere nkenudi aha di iche iche di ka o si metuta ihe na-aza aha ahụ mana aha a na-atule ebe a bu aha otutu ụmụ nwoke na-eri maobu na-aza na mpaghara Idemili not na saut di n'okpuru ọchichi steeti Anambara.

Aha otutu putara aha njirimara puru iche mmadụ tolitere zawa, e nyere ya maobu o ji aka ya zawa abughị aha a bara ya na nwa. O bu aha puru iche e ji egosiputa ihe diwagara iche onye ahụ mere. O bughị naani ụmụ nwoke na-enwe aha otutu. Ụmụ nwaanyi sokwa enwe aha otutu nke ha. Ma na di ka nchọcha a siri di, a agaghi atule aha otutu ụmụ nwaanyi ebe naani aha otutu ụmụ nwoke ka a ga-atule.

Aha otutu mmadụ na-aza nwere ndi na-eziputa ihe nkwanye ugwu nwee ndi na-eziputa ihe nkocha. O nwere ike ibu aha onye ahụ riiri onwe ya maobu nke o nwetara site n'echichi o chiri di ka echichi nze na ozọ, ichie na ndi ozọ maobu nke ndi mmadụ bara ya site ka o si di n'anya

maobu n'udi agwa maobu ndu o na-ebi. Ma aha otutu o bu nke mmadu riiri onwe ya maobu nke ndi mmadu bara ya ga-enweriri echiche na nghota di na ya. Ka o sila di, aha otutu a ga eleba anya ebe a bu nke na-egosi ka mmadu si di n'anya na nke na-eziputa echiche ihe di mma gbasara onye riri aha ahụ.

Amumamu asusu ncheke a ga-eji atutu ya tulee nchocha a bu ngalaba amumamu sayensi asusu malitere oheru n'agbata afo 1980. O malitere ka e nwechara mgbagha n'etiti ndi kwadoro atutu nsina gburugburu na nke nsinuburu. Ndi otu amumamu asusu ncheke kwadoro na, ma ngwa mmata asusu ma ngwa nsina gburugburu dacha mkpa n'iji muta asusu. Amumamu asusu ncheke na-akowa n'asusu bu mburu maka na o bu echiche nhurunanya ka a na-amado na nke nhurunuche. Ihe amumamu a na-elekwasị anya bu nghota.

Otu n'ime mbunuuche amumamu asusu ncheke bu imata ka amamihe mmadu ha na ka mmadu si echedebe echiche site n'iji otu usoro doro anya. Ya bu e keputara ya iji mata ka asusu na ime mmuo mmadu si agako.

Aha otutu umu nwoke a na-eme ebe a di otutu. Ufodu aha otutu na-emetuta ihe nhurunanya. Ya bu ka mmadu siri di n'anya, ebe ufodu na-emetuta ihe nhurunuche nke na-arutu aka n'ihe ahughi anya di ka amumamu asusu ncheke siri kowaa. N'aka nke ozo, atutu njirimee e ji mee nchocha a na-egosikwa na echiche di n'aha otutu a na-aza bu ihe ndi nwe ya ji ya eme maka na atutu njirimee na-eweputa echiche di n'okwu na nsirihu ndi nwe asusu ahụ. Ebumnobi nchocha a bu imata ihe bu aha otutu, ichoputa udi aha otutu umu nwoke di iche iche, imata aha otutu ndi mmadu nwere ike izara onwe ha n'echighi echichi na ndi ha na-aza site n'echichi. Ebumnobi ozo bu imata mputara aha otutu ndi ahụ, otu ha siri nweta maobu rie aha otutu ahụ, mgbe aha otutu nwoke ji aputakari ihe, na uru na oghom aha otutu baara. N'iji hu na nchocha a gara nke oma, a haziri ya n'usoro ndi a: mmalite, ntuleghari agumagu, ntuleghari nchocha e mere n'isi o kwu, atutu mgbakwasa ukwu, nziputa na ntucha ngwa nchocha, nchikota na mmechi.

Nchocha a ga-abara ndi nkuzi,umu akwukwo na ndi na-eme nchocha uru n'ihia na o ga-eme ka amata aha otutu ndi mmadu nwere ike izara onwe ha na ndi ha nwere ike iza n'echichi tiyekwara echiche ha na-eziputa. O ga-emekwa ka ihe e derela gbasara udi isi o kwu a bawanye uba.

Ntuleghari agumagu

Na mpaghara a, ka a ga-atule okpurukpu okwu ufodu metutara isi okwu a ndi gunyere:

Mputara

Mputara maobu echiche bu ihe na-akowa ngota di n'okwu e kwuru ekwu. Nke a gosiri na ihe obula mmadu kwuru na-enwe mputara di na ya. E nwere ike ikowa mputara di ka nghota di n'okwu maobu ahiriokwu obula di n'otu asusu. O bukwaga ngalaba sayensi asusu oru ya bu ihu maka nghota di iche ichhe di n'okwu e kwuru ekwu. Na nkowa Saeed, (2009), mputara bu amumamu banyere nghota okwu e kwuru si n'asusu puta. Yule, (1964) kowara mputara di ka amumamu gbadoro ukwu na nghota mkpurukwu, nkebiokwu, nkebiahiri na ahiriokwu. Mbah,

Mbah, Ikeokwu, Okeke, Nweze, Ugwuona, Akaeze, Onu, Eze, Prezi na Odii, na ndi ozo (2013) kowara ya di ka uche maobu ntap di na mkpuruokwu maobu ahiriokwu.

Nsirihu

Nsirihu bu usoro obibi ndu na uwa anyi no n'ime ya. Na nkowa Mbah, Mbah, Ikeokwu, Okeke, Nweze, Ugwuona, Akaeze, Onu, Eze, Prezi na Odii, (2013), nsirihu putara nkwenye na-egosi etu e si hu ma ghota ndu n'obibi ya. Isidienu (2018) kporo ya nsirihundu. O kowara ya di ka etu agburu o bu la si ghota uwa na ndu mmadu bi n'elu uwa. O gara n'ihu kwuo na e nwere ike ikwu na nsirihu gbasara omumu ma o bu nchocha banyere amamihe maka ndu mmadu, uwa na ihe di ichi ichi na-eme n'uwa.

Asusu ncheke

Asusu ncheke bu amumamu sayensi asusu na-elekwasị anya na nghota okwu o bu la nwere. Evans na Green (2007) kwenye na asusu ncheke bu amumamu putara ohuru na sayensi asusu ma buru otu n'ime ihe e keputara ma na-akpalite muo. Amumamu ncheke bu amumamu e keputara ohuru ji nghota amu asusu. Di ka Lakoff (1987) siri kwu, amumamu ncheke bu amumamu putara ohuru nke e wekotara n'ihe a maara gbasara uche site na ngalaba amumamu ndi ozo bu amumamu ime mmuo, sayensi asusu, ntropoloji, filosofi na amumamu komputa. O na-achọ aziza doro anya maka ajuju ndi a : o bu ezi okwu na asusu na-agbaso usoro ichemi echiche ime? Mmadu o na-eji ihe o maara atunyere ma o bu na- ekwu ihe o maghi? na Kedu etu mmadu si etinye n'oru ihe ndi o hugoro na ndu ya?

Dingemanse (2006) kwadoro nkowa Lakoff nke na-ekwu na asusu ncheke adighi ele anya na mmebe na nhazi asusu kama o bu n'usoro echiche mmadu nke nwere ike ibu ntónala n'imebe asusu. O na-akowakwa ka mmetuta mmadu na-enwe n'uwa si agbazi ahiri asusu ya site n'ichemi echiche ime.

Na nkowa Langacker (1987) amumamu ncheke ji nghota amu asusu. Mbunuuche amumamu a bu itule etu uburu si aru oru n'ikeputa asusu na echiche. Ndi otu amumamu a kowara na asusu obula nwere mkpuruoda di ichi ichi e ji asu asusu ma na-emeputa okwu di n'asusu ahu. Ufodu okwu ndi ahu, e meputara nwere ndi nwere echiche aka ha na ndi enweghi echiche aka ha nke a na-esi n'onodu ha no n'ahiriokwu achoputa echiche di na ha. Amumamu a na-ekpokota ndoko asusu onu mgbe o na-eweputa uzọ atọ o si huta asusu. Uzọ atọ ndi ahu bu, uto asusu onye obula bu ka o si ghota gburugburu ya, asusu bu ihe mmuta di ka ihe a na-ekwu maka ya si di, na n'asusu na amamihe ndi ozo na-agwakota n'otu owa uburu karja asusu inwe owa uburu nke aka ya ichi.

O bughi naani Langacker nwere echiche a na-ekwu na asusu na amamihe ndi ozo na-agako onu n'ime otu owa. Croft na Cruise (2004) nwere udi nkwenye a. Ya mere ha ji si na isi o kwu asusu ncheke abughi inwe owa echiche puru ichi n'ebe owa nghota amamihe ndi ozo di. Ha na-egosi na o bu otu owa ka asusu na echiche ihe ndi ozo si aga n'uburu isi mmadu.

Ndi otu amumamu asusu ncheke na-ekwu, na a bia na nhazi echiche na nchighari echiche, na e nwere otu okwu mejuputara ahiriokwu si agako n'amumamu asusu ncheke. Di ka ha si kowaa, oge ufodu, okwu nhurunuche na nke nhurunuche na-agako, oge ufodu, nhurunanya na nhurunanya, oge ufodukwa o buru nhurunanya na nhurunuche di ka e gosiri n'ima atu na-esota ebe a.

Ima atu :

- Chukwu bụ Mmụọ / Mmanwu
Chukwu → Okwu nhurunuche
Mmanwu/mmụọ → Okwu nhurunuche
 - Obi bụ nwoke
Obi → Okwu nhurunanya
Nwoke → Okwu nhurunanya
- Ngozi bụ Ikuku
Ngozi → Okwu nhurunanya
Ikuku → Okwu nhurunuche
 - Ihunanya na-akpalite uche
Ihunanya → nhurunuche
Uche → nhurunuche
(Mbah 2019)

Aha

Geertz (2006) kwuru na aha na-egosi onwe maọbụ onye maọbụ ihe mmadụ bụ dị ka o si metụta ndị nwe onye ahụ, ọkachasị ezinaụlọ nne na nna onye ahụ n'ihu na a na-ewe aha ahụ dị ka nkwanye ugwu n'ebe onye nwetara aha nọ. William (2005) huru aha dị ka okwu maọbụ mkpokota okwu dị iche iche e ji amata mmadụ. Aha ahụ na-egosiputa njirimara onye ahụ a na-ekwu maka ya kpomkwem. Ozo, aha abughi naani ndiche mmadụ nwere n'ebe ndi ozo nọ ka o na-egosi kama o na-akowaputa udiri onye na-aza aha ahụ.

Mbiti (1977) kwuru na aha ndi mba Afrika dum nwere echiche di n'ime ha. O kwukwara na ufodu aha na-akowa udi mmadu onye ahụ bu maobu akparamagwa ya maobu ufodu ihe nriha ama megasiri na ndu onye ahụ. N'otu aka ahụ, Ekwealo (1996) tonyere utu nke ya ma nye nkwa n'ihu Mbiti (1977) kwuru. O kwuru na aha o bula e nyere mmadu na-enwe mputara na ihe o na-egosiputa

N'iga n'ihu, Obaji (1982) kwuru na aha nwere ihe o na-egosi, a biazie n'ebe ndi Igbo nọ, o na-egosi ihe ahụ ndi mmadu na-aghota mgbe onye na-aza aha ahụ kporo ya maobu mgbe ndi ozo kporo ya aha ahụ. Aha na-enye akuko ntola ndu onye na-aza ya.

Bubu na Offiong (2014) kwara na aha bu otu ihe gbara okpurukpu e ji ahuba mmadu ama. O bukwa aha ka e ji gosiputa ndiche di n'etiti mmadu na agburu di iche iche. Ha gara n'ihu kwuo na iba mmadu aha maobu aha e nyere mmadu bu otu n'ime ihe e nwere ike iji nabata mmadu n'otu okpukperechi maobu nke ozo.

Ntuleghari nchocha e merela n'isi o kwu

Ogwudile (2019) na nchocha ya o kporo 'The Socio-cultural and Linguistic Implications of Igbo Names' nke o gbadoro ukwu n'Ezeagu di na steeti Enugu wee mee. O tulere udi aha a na-aba mmadu di ka o si metuta omenala na asusu anyi. Nchoputa o nwetara na-egosi na aha ndi nne na nna na-aba umuaka ha na-egosi echiche obi ha na ihe ndi mere tupa a muo nwata. Nchocha ya na-akwado na ebe o bu na aha a na-aba umuaka na-emetuta omenala na asusu anyi, ka anyi gaa n'ihu na-ahu asusu anyi n'anya site n'inye umu anyi aha Igbo maka na o bu omenala anyi ka anyi jiri biri.

Ugonna (1983) na nkowa nke ya kwuru na aha o bula nwere ihe ngosiputa tinyere n'otutu oge na o na-eziputa echiche, ihe ngosi maobu nkwenye ndi nne na nna. O nwere ike gosi maobu kwuputa akparamagwa maobu aririo a na-ario na otito maobu ikocha Chukwu, ndi enyi, ikwu na ibe, onwe mmadu maobu oha obodo. Di ka o si kowaa, a na-ahuta ahaaka mmadu nwere n'asusu Igbo ka ihe nkwanye ugwu na-egosi ihe niile di mkpa n'onye ahụ ebe aha e nyere mmadu nwere ike igba ama a huru anya maka odinihu nwata. Ya bu aha ndi Igbo na-enwe mputara.

N'atutu e ji eme nchocha a, Mbah na Mbah (2014) na-akowa na mputara ihe bu ihe ahụ na-agbata mmadu n'uche mgbe a kpoturu ihe ahụ aha. A kpo 'mmadu' ihe na-abia n'echiche mmadu bu onye Chi kere eke nwere ukwu abuo, na-akwuti akwuti ma wee uche. Enyo nwoke ma o bu nwaanyi agaghị abata n'echiche a maka na o bu site na njirimara izugbe mmadu ka e si enweta 'nwoke', 'nwaanyi', 'nwata', 'okenye' d.g. Nke a bu iji kwado na e nwere ihe nburunanya na nke nburunuche.

Atutu mgbakwasa ukwu

Atutu e ji eme nchocha a bu nke ndina ncheke nke Johnson na Lakoff (1980) na atutu njirimee nke Ludwig Wittgenstein (1953). Atutu ndina ncheke nke Johnson na Lokoff na-akowa na tupu a mata echiche okwu o bula, agaghị elefere oru uburu maobu gburugburu na-arụ anya. Atutu a na-akowa na o buru na mmadu enweghi uburu o buru puta uwa iji muta asusu, o gaghi enyenwu ihe o bula aha nwere echiche. N'aka nke ozo, o buru na e nweghi ngwa mmuta asusu mburuputauwa, ya bu ngwa mmuta asusu agaghị aruli oru. Atutu a na-akowa na etu e si aghota asusu na-agbado ukwu n'etu esi aghota asusu nburunuche. Ihe ozo atutu a na-akowa bu na mburu na atumatuokwu ndi ozo bu otu ihe. Atutu a na-akowakwa ka mburu si aru oru site n'ikowa na mburu na-eji otu ihe amado n'ihe ozo nke n'enweghi agwara ya. Atutu ji nghota amu asusu. Atutu a bara uru maka oru ya niile ndi a.

N'aka nke ozo, atutu njirimee bukwaa atutu a ga-eji ruo oru na nchocha a. Atutu a na-akowa na a na-amata mputara mkpuruokwu, nkebiokwu maobu ahiriokwu obula di ka e si webata ya n'okwu na n'udi onodu a no kwuo ya. Ihe o na-akowa bu na echiche okwu o bula bu ihe ndi nwe ya ji ya eme n'asusu. Ya bu na o nweghi okwu nwere echiche aka ya mana a ma na echiche nwere odidi nnoro onwe nke na-emetughi onodu ya n'asusu maobu n'atumatuokwu. Atutu ndi a bara uru maka na ha na-akowa ka asusu na ime mmuo mmadu si agako tinyere na o bu ihe ndi nwere ka ha ji eme ihe di ka atutu njirime si ziputa.

Nchikota ntuleghari agumagu

N'ebe a, a tuleri agumagu di ichi ichi ndi mmadu derela n'ihe ndi yitere isi okwu a maka iji mata ebe emebeghi nchocha na ya.

Site na ntuleghari agumagu ndi a, ka e ji choputa na ime nchocha n'isi o kwu a dabara adaba.

Nziputa na ntucha ngwa nchocha

N'ebe a, ka e lebara anya n'ihe bu ebumnobi nchocha a, ndi bu ikowa aha otutu, udi aha otutu umu nwoke di ichi ichi, ka e si nweta aha otutu ndi ahụ, echiche di ichi ichi di na ha

Nkowa aha otutu

Aha otutu di ka a kwaburu bu aha mmadu tolitere zawa abughi aha a bara onye ahụ na nwa. O nwere ike ibu aha o riri site n'echichi o chiri di ka echichi ozo maobu nke ndi mmadu bara ya site n'udi agwa maobu ndu o na-ebi. Di ka ndi odee gbara ajuju onu siri kowaa, aha otutu a na-etu nwere ndi na-azara ya onwe ha n'echighi echichi obula. Udi aha a na-aza n'echighi echichi o

bula na ya nwere ndi na-enwe mputara doro anya nwekwa ndi anaghi enwe mputara doro anya. O bughi udi aha onye o bula bu onye Igbo na-ama ma na-aghota ozigbo. Udi aha mmadu nwere ike iri n'echighi echichi nwere ike ibu ka onye ahụ di n'anya maobu udi agwa maobu ndu onye ahụ na-ebi.

Udi aha otutu di iche iche

E nwere udi aha otutu di iche na nsirihu ndi Igbo. Ufodu bu ndi a na-aza site n'echiche nhurunanya ebe ufodu bu ndi a na-aza nwere echiche nhurunuche. Ufodu aha otutu bu ndi a zara site n'echichi ebe ufodu abughi site n'echighi echi. N'aha otutu ndi e nwetaghị site n'echichi, ufodu nwere mputara di mma ebe ufodu nwere mputara di njo. Ufodu aha otutu ma nke e chiri echi ma nke e chighi echi nwere ndi na-arutu aka site n'ihe mere mmadu na ndu ya. A ga-amalite n'aha otutu ndi e chighi echi a zara site na nhurunanya. Ha gunyere:

Aha otutu mmadu na-aza site n'ihe nhurunaanya

- 1) asa
- 2) Akwute
- 3) Enyi
- 4) Osisikankwu
- 5) Okwuruoka
- 6) Okosisi
- 7) Ocha
- 8) Apia
- 9) Atinga
- 10) Obere

N'aha otutu (1), 'asa' na nsirihu ndi Igbo bu ihe mara mma. Echiche di na ya bu 'mma'.

Onye a na-etu 'Asa' bu onye mara mma.

N'aha otutu (2), onye a na-etu enyi putara onye topuru, gbaa agbaa kwutia akwutia n'enweghi mgbago obula.

N'aha otutu (3), 'Enyi' na-egosi onye toro nnukwu ogologo ma gbaa agba.

N'aha otutu (4), (5) na 6) Osisikankwu, Okwuruoka na okosisi bu aha a na-etu onye toro nnukwu ogologo.

N'aha otutu (7), 'Ocha' bu onye di nnukwu ocha maobu anyari

N'aha otutu (8) Onye a na-etu 'Apia' bu onye toro ogologo, enweghi ume, aha otutu (9) bu 'Atinga' putara onye di giriri nke ukwu ebe aha 10) bu obere na-egosi onye pere mpe mmadu,

N'aha otutu (10) 'Agụ' Onye a na-etu agụ bu onye na-emesi ihe ike. Ya bu onye na-eme ihe na-ada uda ma o bu onye anaghi emeju ihe oyi.

Aha Otutu mmadu na-aza site na nhurunuche

Aha otutu ndi a bu ndi mmadu nwere ike izara maobu riere onwe ya site n'ihe mere na ndu onye ahụ:

11) Ezisoroonye	13) Onyeagwarakwe	15) Akuenwebe	17) Okwuanyionu
12) Obataluonye	14) Amandianaeze	16) Azuanuka	18) Onyedimmanazu
19) Ikukuamanonya	20) Etigbuchaeziokwu		

Udi aha ndi a e deputara n'elu ebe a abughi aha na egosi ka mmadu di n'anya. Ya bu, o bughi ihe a na-ahu anya kama o bu aha a ga-etu mmadu e were uche mata mputara ya. Iji maatụ aha otutu di n' (11) bu Ezisoronye, echiche o na-egosi bu onye na-emere onwe ya ihe etu o siri masi ya. N'aha otutu (12) bu Obataluonye na-egosi onye nwere nkwenye na uwa bu ngwugwu, ihe onye toghetara o were.

N'aha otutu (13), echiche di n'aha otutu a bu na o bughi mmadu niile na-anabata ndumodu.

A bia n'aha otutu (14), onye na-aza ya ka aha otutu na-egosi na obi di aghughu na o nweghi onye maara onye huru ya n'anya na onye kporo ya asi.

N'aha otutu (15), bu Akunwebe, na-akowa na onye bu ogaraanya taa nwere ike inokata daghachi azu echi.

N'aha otutu (16), Onye na-aza Azuanuka bu onye achoghi ima ihe ndi mmadu na-ekwu maka ya.

N'aha otutu (17), onye a na-etu Okwuanyonu bu onye na-ekwute oke okwu na-amata njakiri.

N'aha otutu (18) bu Onyedimmanazu, mputara ya bu na o nweghi onye enweghi nkocha (19) ikukuamanaanya bu onye na-amichafere n'ihe o bula.

N'aha otutu (20) bu Etigbueziokwu, onye na-aza ya bu onye na-akwuputa maka eziokwu oge o bula. O di mkpa imata na aha otutu ndi a bu kari udi aha otutu mmadu na-azara onwe ya maobu nke ndi enyi maobu ikwunibe na-enye onye nke ha n'echighi echichi o bula.

Aha otutu ndi chiri echichi na-azakari na mputara ha

Aha otutu e deputara ebe a bu nke ndi chiri echichi di ka nze na ozo, ichie, obi d.g na-azakari. A ga-ahazi ha n'udi mputara ha di ka:

1) Nwabunie	}	-	Onye a na-etu udi aha a bu onye sitere n'aka nwa ya maobu onye o zuru wee chie echichi. Ya bu onye nwa ya ji ego ya chie echichi
2) Okunwa			
3) Ochiliozo		-	Onye na-aza udi aha otutu a bu onye na-enwe mmasi n'izu umuaka enweghi onye ga-azu ha n'akwukwo maobu inye ndi enweghi ka oha ha ihe
4.) Kpajie	}		Onye na-emesi ihe ike
5.) Ebubedike			Onye juru eju na mmadu na-emesi ihe ike
6.) Akaekpuchiowa		-	Onye anaghi ezo ezo n'ihe
7.) Akunwafo	}		
8.) Akunwanne		-	Onye nwanne maobu onye ikwu ya Chiri ozo
9.) Ugonwanne		-	

AFRICAN JOURNALS ONLINE(AJOI) INDEXING 2025

- 10.) Akụamịa - Onye mechara nwee ego
- 11.) Akunnaya }
12) Ezennia } - Onye e ji ego nna ya chie ọzọ
- 13.) Akunwata - Onye kpatara ego na nwa
- 14) Akajiuba - Onye kpatara ego na-egosiputakwa
- 15.) Akurienne - Onye kpata nnukwu ego na-emesapukwa aka.
- 16.) Amalunweze - Onye nna ya chiri ọchichi
- 17) Akukalia - Onye ego ya na-ehu ka mmiri
- 18) Eseluenuego - Onye na-eri ego ya n'eleghi anya n'azu.
- 19) Nnayelugo - Onye a na-etu aha otutu a bu onye o bu nna ya chiri ya echichi
- 20) Nwakibiya }
21) Nwadialo } - Aha onye ahuru n'anya karichaa maobu onye a muru n'ebe a choro
22) Ifemelumma } - nwa achọ
- 23) Nwatakwochaa - Onye anaghi achọ ihe mmechu ihu
- 24) Onwanetirioha - Onye kpatara ego na nwata
- 25) Kwesiaku - Onye na-emenyere onye elu na onye ala aka
- 26) Ononenyi }
27) Orimili } - Onye a muniere n'ego
27) Ononujuaku } -
- 28) Omeogo - Onye na-emere ndi mmadu ihe
- 29) Omelora - Onye na-eme ka ihe oma baara onye o bu
- 30) Odinanwaemeaku - Onye kpatara ego n'oge ma were ya na-enyere ndi mmadu aka
- 31) Ezeafajulu - Udi aha otutu a na-egosi onye nwere afọ ojuju n'onwe ya. O naghị
achọ iri nke ya na mmadu

AFRICAN JOURNALS ONLINE(AJOI) INDEXING 2025

- 32) Ezechuomagha - Onye ndi mmadu megburu ma mechaa nwee ego
- 33) Ezennaya - Onye nna ya chiri ozo
- 34) Ekwueme - Onye na-eme ihe ka o siri kwuo ya
- 36) Okaomee - Onye na-emezu nkwa o kwere mmadu maobu ndi mmadu.
- 37) Dikeogu - Onye siri ike anaghi emeriwu emeri ma ihe dakooro ya na mmadu
- 38) Ikemba - Onye e ji eje mba obodo ji eme onu.
- 39) Onyeaghananwanneya - Onye a na-etu udi aha bu onye ma eme nwanne
- 41) Agbaegonkiti - Onye kpata ego ma ne-eme ihe ego
- 42) Nwannedinamba - Onye na-aza aha otutu a na-emere ma ndi ezi ma ndi ulo ihe.. O bu onye anaghi akpa oke, na-ewe onye o buka ka nke ya.
- 43) Okaobuluozo - Onye anaghi ala azu n'ihe a na-eme ebe o buka o no.
- 44) Etigbuchaeziokwu - Onye na-aza udi aha bu onye na-akwuputa icha maka ikwu eziokwu
- 45) Igwebuike - Onye a na-etu udi aha a bu onye na-achio mmeko na ntuko aro onu
- 46) Ebubedike - Onye a na-etu Ebubedike bu onye na-ewetara obodo agamnihu na Mmeri

Ufodu aha otutu bu nke e nwetara n'aha ekere uwa di ka:

- 47) Udochukwu
- 48) Urudinachi
- 49) Ezedinachi
- 50) Akusinachi
- 51) Ugochinyere
- 52) Ifechukwukwuru
- 53) Chimereze

Aha ndi a na-eziputa ka mmadu siri nwee mmasi na Chineke. E jikwa udi aha ndi a eme aha ozo

Mgbe aha otutu umu nwoke ji aputakari ihe

Mgbe e ji etukari nwoke aha bu mgbe:

- O mere ihe puru iche di ka mgbe o nyeere mmadu maobu obodo aka.
- A na-etukari nwoke aha ma a choo inata ya ihe. O nwee ihe a choo ka anata nwoke, mgbe ahụ ka itu aha ya ji aputakari ihe.
- A na-etukari nwoke aha iji gosi nkwanye ugwu na nsopuru n'ebe o no.
- A na-etukwa mmadu aha otutu a mgbe ma o nwuo.

O di mkpa imata na anaghi etu nwoke aha mgbe o kpara aru n'obodo. O buru na o nwee ka etuo ya aha otutu ya, i mara na a na-etu ya aha ahụ n'udi ikwa ya emu.

Uru aha otutu bara

Aha otutu bara otutu uru n'ebe ndi na-aza aha ahụ no. Uru aha otutu gunyere:

- Aha otutu na-enye nwoke ugwu na nsopuru mgbe a na-etu ya aha ahụ.
- Uru ozo aha otutu bara bu na o na-echekwaba akparamagwa mmadu maka onye ahụ ga na-achọ igosiputa aha ahụ a na-etu ya.
- Aha otutu na-egosi na nwoke etozuola ihe e ji mmadu eme.
- O na-enyekwa onye na-aza ya obi anuri na afọ ojuju.

Oghom aha otutu

O na-eweta ntaji anya.

O na-eweta mmadu imefe ihe otu o choo ime

Nchikota

Nchocha a gbaliri imejuputa ebumnobi e jiri bagide ya. A tulere ihe bu aha otutu wee si na ya deputa udi aha otutu di iche ma ndi na akowa ihe nharunaanya ma ndi na-akowa ihe nharunuche. Ya bu nke na-akowa ka onye ahụ siri di ma nke na-akowa ka onye ahụ siri di n'anya. ma nke na-akowa ka onye ahụ si akpa agwa. Ndi a gbara ajuju onu gbaliri ike ha iziputa ihe ode choo n'aka ha site n'inye nkowa n'ihe ndi a choo. Atutu ndina asusu ncheke na nke njirimee e jiri mee nchucha a dabara adaba. Nchocha a gbaliri ichoputa aha otutu ndi mmadu nwere ike iza n'echighi echichi o bula. E deputachara aha ndi ahụ mmadu nwere ike iza n'echighi echichi na ndi ha na-aza ma ha chi echichi. E ziputakwara mgbe e jikari etu mmadu aha otutu ya na uru aha otutu baara ndi mmadu na-aza ya.

Mmechi

Isi okwu a bu mputara aha otutu umu nwoke na nsirihu ndi Igbo na usoro amumamu asusu ncheke e mere nchocha na ya bu isi okwu dabara adaba maka na o nyere aka ime ka amata aha otutu di iche iche na mputara ha di ka o si di n'okpuru ochichi Idemili Not na Saut. O mere ka amata na umu nwoke anaghi aza aha otutu a na nkiti di ka e si huta n'uru aha otutu bara. Maka uru aha otutu bara ka nchocha a ji ekwusi ike na nchocha a bu nke dabara adaba. Ma ka o sila di, nchocha a bughị ejecha ogwu maka ya, odee na-atu aro ka ndi choo ime nchocha n'ihe yiri isi okwu a gaa n'ihu isi n'uzo ozo mere nke ha gawa. Ka ihe e dere n'isi o kwu a bawanyekwuo

Edensibia

- Croft, W. & Cruse, D. A. (2004). *Cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Dingemanse, M. (2006). The body in Yoruba: a linguistic study. MA thesis. Leiden, Leiden University, Leiden.
- Lakoff, G (1987) *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker R. W (1987). *Foundations of cognitive grammar I*. Stanford: Stanford University Press.
- Ekwealo, C. C. (1996). *Omenala na ewumewu ndi Igbo*. Onicha: Africana First.
- Geertz, P. (2006). *Person, time and conduct in Bali. An essay in cultural analysis. Program cultural report series*. Yale: South East Asian Studies.
- Mbiti, J. S. (1977). *African religion and philosophy*. London: Heinemann
- Mbah, B. M. (2019). Ndetu nkuzi, Ph.D Ngalaba Amumamu Igbo, Afrika na Eshia, Mahadum Nnamdi Azikiwe, Oka.
- Mbah, B. M. Mbah, E. E., Ikeokwu, E. S., Okeke, C. O., Nweze, I. M., Ugwuona, C. N., Akaeme, C.M., Onu, J.O., Eze, E.A., Prezi, G. O. & Odili, B. C. (2013). *Igbo adi: Igbo-English, English-Igbo dictionary of linguistics and literary terms*. Nsukka: University of Nigeria Press.
- Obaji, C. N. (1982). *'Language' Philosophical magazine*. Ikot Ekpene: Bigard. Memorial Seminary Press.
- Isidien, C. (2018) Ebe a ga-ahụ nsirihundụ ndi Igbo. *Odezuruigbo jonalu*, 2(1),1-16
- Johnson, M. (1987). *The body in the mind. The bodily basis of meaning, reason and imagination*. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, R. W. (1987). *Foundations of cognitive grammar I*. Stanford: Stanford University
- Mbah, B. M. & Mbah, E. E. (2014). *Atutu amumamu asusu*. Nsukka: University of Nigeria Press.
- Ogwudile, C.E.C (2019) The socio-cultural and linguistic Implications of Igbo Names: a case study of Ezeagu north local government area of Enugu state, Nigeria. *Odezuruigbo: An*

Saeed, J.I. (2009). *Semantics* Oxford: Blackwell Publishers

William, B. (2005). *The New Encyclopedia Britannica*, vol. 24 Marcropedia. U.S.A.
Encyclopedia Britannica Inc.

Yule, G. (1997). *The study of language* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press. 28.

Ndị A Gbara Ajujụ Ọnụ

AHA	OBODO	AKAQRỤ	AFỌ
Nwabufu Mozie	Ogidi	Azumahia	Afọ iri isii na atọ
Okechukwu Okafo	Uke	Ọrụ Oyibo	Afọ iri ise na isii
Nnamdi Okonkwo	Nnobi	Ọrụ aka	Afọ iri asaa
Okemdi Uzodimma	Ọba	Ọrụ aka	Afọ iri isii na abụọ
Ifeanyi Okeke	Ọraukwu	Ọrụ Oyibo	Afọ iri isii
Obinna Okoye	Umuoji	Ọrụ aka	Afọ iri isii na asatọ
Emeka Ugonnaya	Nnokwa	Ọrụ ugbo	Afọ iri isii